

«Plus ultra» de Jacint Verdaguer i la polèmica sobre el dubte bartrinià

Joan Santanach i Suñol
(Universitat de Barcelona)

Entre els poemes inclosos en el llibre *Al cel*, publicat pòstumament el 1903, Jacint Verdaguer n'hi va incloure un el sentit del qual, en el context d'un poemari sobretot destinat a cantar l'enyor i el desig de l'ànima d'assolir el paradís, pot dur el lector fàcilment a error. I és que malgrat l'aparent simplicitat formal i de contingut, el poema «Plus ultra» té unes implicacions ideològiques gens innocents. Aquestes implicacions, a més, no són únicament una afirmació de l'autor en determinades posicions doctrinals que havia defensat des de jove, sinó que alhora constitueixen una resposta, un tant crítica, si voleu, a una polèmica que havia sacsejat l'entorn dels Jocs Florals uns quants anys abans, i que tot sembla indicar que el de Folgueroles tenia ben present en escriure el poema.

Abans d'entrar a valorar aquest aspecte, convé recordar el poema en qüestió. El seu text, d'acord amb l'edició del segon volum de *Poesia de Totes les Obres* de Jacint Verdaguer, és com segueix:¹

PLUS ULTRA

*Estello, fai-te clara,
car cerque moun camin.*

Allà dellà de l'espai
he vist somriure una estrella
perduda en lo front del cel

1. Vegeu VERDAGUER, 2006: 492; també tinc en compte el text crític establert per Narcís Garolera en VERDAGUER, 2003a: 75-76, amb algunes variants menors; l'única lliçó divergent d'una certa entitat que recull aquesta darrera edició es troba al v. 3, en què es llegeix «camp» en lloc de «front», que al manuscrit és escrit amb llapis damunt de la primera lliçó.

com espiga en temps de sega, com al pregon de l'afrau una efímera lluernà.	5
— Estrelleta — jo li he dit —, de la mar cerúlea gemma, de les flors de l'alt verger series tu la darrera?	10
— No só la darrera, no, no só més que una llanterna de la porta del jardí que creies tu la frontera. És sols lo començament lo que prenies per terme.	15
L'univers és infinit, pertot acaba i comença, i ençà, enllà, amunt i avall, la immensitat és oberta, i aon tu veus lo desert eixams de mons formiguegen.	20
Dels camins de l'infinit són los mons la polsinera que puja i baixa a sos peus quan Jehovà s'hi passeja.	25

El text, força breu, és constituït per una tirada de tot just vint-i-sis versos heptasil·làbics, dels quals, seguint l'esquema propi del romanç, rimen en assonància els parells —no sense alguna vacil·lació en el timbre de les vocals, que el gènere consent. La forma és deliberadament simple i popularitzant. L'ús del diàleg, alguns paral·lelismes detectables en versos contigus, o bé la utilització del diminutiu «Estrelleta» a l'inici del diàleg (v. 7), accentuen igualment el to popular i planer de la composició. Aquestes opcions formals i expressives contrasten, i en part atenuen, fins al punt que poden confondre el lector poc atent, amb la immensitat i la gravetat del tema que s'hi desenvolupa.

També el lema en occità, amb la petició de guiatge per trobar el camí, i encara la referència a l'«alt verger» (v. 9), metàfora habitualment associada al paradís celestial, sembla incardinar el poema dins la temàtica dominant en *Al cel*, és a dir, en el «desig de fugida del món, d'enlairar-se fins a l'infinit a través de la poesia, de volar amunt fins a

l'enyorat paradís».² És fins i tot interpretable que aquest és l'objectiu del jo del poema que als v. 7-10 s'adreça a l'«Estrelleta» perduda en la immensitat de l'espai, de manera que la pregunta formulada, i el mateix context en què es desenvolupa, no fóra altra cosa que una represa del plantejament recollit al lema.

El poema s'inicia amb l'observació, expressada en primera persona, d'una estrella concreta, que el jo prendrà per la més allunyada de la terra (v. 1-6). La distància respecte de l'astre és accentuada per dues comparacions. La primera, al v. 4, en remarca la condició de poc distingible, o potser més aviat poc individualitzable, enmig de l'immens conjunt d'estrelles que poblen el cel visible des de la terra (també els qualificatius que se li adrecen als v. 8 i 9, tot i que elogiosos, no fan altra cosa que remarcar aquest aspecte). La segona, als v. 5-6, fa èmfasi en l'allunyament, que converteix l'estrella en un element minúscul («una efímera lluern»). Aquest aspecte és encara accentuat amb una inversió espacial de gran plasticitat: així com l'estrella s'ha de cercar «allà dellà de l'espai», la lluern es troba en el lloc més profund de l'abisme, «al pregon de l'afrau». A continuació, la primera persona del poema se li adreça formulant una pregunta fruit de la constatació anterior. Demana a l'estrella si es troba al límit més allunyat del cel (v. 7-10). Aquesta qüestió, amb la creença implícita en un univers finit, dóna peu a una contundent resposta doctrinal, que posa de manifest que la pregunta partia d'una base errònia.

L'estrella que el jo ha confós amb la darrera flor de l'alt verger, el límit més extrem de la immensitat, nega aquesta condició. No és sobrer remarcar que la resposta es val d'una ambigüitat de sentits entre el paradís celestial i l'univers, el qual, malgrat tot, al final del poema es revelarà tan passejable com el verger diví. Contràriament al que expressava la primera persona, l'estrella se situaria a l'inici del jardí, és a dir, no fóra més que una llanterna, un indicador a la porta d'entrada (v. 11-14). Però els conceptes d'inici i d'acabament es confonen, perquè el jo ha interpretat incorrectament el lloc que ocupa l'estrella en el firmament. El fet que l'hagi percebuda com la més llunyana li ha fet creure que es tracta de la darrera frontera i, doncs, que es troba al final de l'univers. En un univers infinit, això no obstant,

2. Vegeu Pere TÍO. «Introducció». A: *Al cel*, dins VERDAGUER, 2006: 459; també TÍO, 1999: esp. 299-300.

aquests conceptes manquen de sentit: el fet que no hi hagi límits converteix qualsevol punt en inici i final de la immensitat oberta (17-20).

La infinitud del cosmos té una altra derivació remarcable, sens dubte poc afalagadora per a l'autoestima de la humanitat, que tradicionalment s'havia considerat al centre d'un univers limitat. D'entrada, perquè en un espai sense límits tampoc no hi pot haver cap centre definit —idea que no s'arriba a formular al poema, per bé que hi és implícita. Però sobretot perquè la terra, més enllà d'haver perdut la seva posició central en l'univers, ha de compartir-lo amb un nombre il·limitat de mons, de realitats equivalents. La terra, o el sistema solar, que pel cas fóra el mateix,³ és només un dels múltiples mons que «formiguegen» pel cosmos (v. 21-22).⁴ D'aquí que calgui corregir l'error humà, que la pregunta del jo ha posat de manifest, a l'hora d'interpretar que el darrer astre visible, l'«estrella / perduda en lo front del cel», constitueix així mateix l'última realitat còsmica existent. Res més lluny de la realitat. Darrere seu no hi ha «lo desert» buit que el jo intueix, és a dir, el final de l'univers, sinó que més enllà el cosmos continua existint de forma infinita, ben poblat d'altres mons. Aquest error de percepció, només imputable a la incapacitat humana de copsar aquesta realitat —potser a causa de limitacions tecnològiques—, al seu torn ha dut a emetre un judici incorrecte, com és el de la finitud de l'univers i, igualment, del paper destacat que la terra tindria en aquest univers limitat.

Verdaguer es fa ressò en aquest poema, doncs, de les teories astronòmiques que havien desplaçat la terra del centre de l'univers material i que havien ampliat el cosmos fins a difuminar-ne els límits. Alhora, accepta i fa seva la possibilitat de l'existència d'altres planetes («mons») similars a la terra, o si més no anàlegs, més enllà de l'univers conegut. El mateix títol de la poesia (*plus ultra*) pot interpretar-se com una referència a la manca de fronteres, o de final, en el cosmos:⁵ més enllà del punt més allunyat del firmament

3. Per a aquesta equiparació, vegeu més avall el passatge citat del cant I de *Colom*.

4. Per a un breu però suggestiu comentari dels v. 15-22 de «Plus ultra», vegeu SERRALLONGA, 2002.

5. El títol és plenament coherent amb el sentit del poema, de manera que podem suposar que deu ser de Verdaguer, per bé que al «manuscrit definitiu»

que els homes poden observar, l'univers s'expandeix sense límits. És ben significatiu, en aquest sentit, que entre els llibres de Verdaguer n'hi hagués uns quants de divulgació científica i, específicament, d'astronomia.⁶ En qualsevol cas, res de tot això no es contradiu, com veurem, amb la posició inequívocament teocèntrica que Verdaguer adopta al poema. És més, engloba aquesta concepció de l'univers infinit dins d'una interpretació que rebaixa la importància i el paper que hi té el planeta on viuen els humans: la terra no és més que un petit món entre molts altres, perdut en la immensitat de la creació. Malgrat tot Déu s'ha fixat en la humanitat que pobla l'humil astre i l'ha feta objecte de la seva misericòrdia. És només aquest fet, no pas la seva condició marginal, evidentment, el que atorga a la terra la seva singularitat.

Retrobem una concepció de l'univers molt similar al cant IV de *L'Atlàntida*, aquesta vegada posada en boca del mateix «gran Déu», en el lament que pronuncia a causa de la ingratitud humana. La terra va ser col·locada en el cosmos «per cor» d'un «eixam de mons», atès «que és l'home que hi va a nàixer, l'amor del meu amor» (v. 129 i 132). L'home, això no obstant, ha renunciat a l'amor diví i «contra mi ara aixeca, per fer-se'n Déu d'argila, / l'univers que a ses plantes posí» (v. 135-136). No sembla desencaminat interpretar que en aquest passatge, en què es deplora que s'hagi situat l'univers en el lloc que correspondria a Déu, hi hagi una crítica velada al positivisme científic. Sigui com sigui, una estrofa més enllà s'estableix el lloc clarament secundari que la minúscula i gairebé invisible terra ocupa en el conjunt de l'univers físic:

Oh!, cada sol, cada astre del cel sent-me una lira
que em canta en mons més amples i hermosos son amor,

(ms. 758/1 de la Biblioteca de Catalunya) és «escrit amb llapis, en lletra que no sembla de Verdaguer», tal com indica Narcís Garolera a la seva edició crítica del llibre (VERDAGUER, 2003a: 75-76).

6. Pere TÍO (1999: 302-303) remarcava l'interès de Verdaguer per les obres de divulgació científica, fent esment específic de l'astrònom francès Camille Flammarion; entre els llibres d'astronomia que posseïa Verdaguer i que actualment es conserven a la Biblioteca de Catalunya, esmentats per Tíó, n'hi ha diversos la datació dels quals, si més no, indica que degué adquirir-los contemporàniament a la redacció d'*Al cel*.

que així l'aubaga terra, que ni tan sols s'obira,
que eixa taca d'un punt m'haja robat lo cor!⁷

Tornant a «Plus ultra», una vegada aclarida la infinitud de l'univers, i l'existència de múltiples altres mons que rebaixen la singularitat terràquia, en els darrers quatre versos (23-26) es rebla el caràcter subsidiari, no ja de la terra, sinó de l'univers sencer. Al cap i a la fi, el cosmos complet, de dimensions infinites, no és altra cosa que creació d'un faedor omnipotent, que sense cap mena d'esforç produeix la incomptable quantitat de mons que hi formiguegen. Tan immens és el seu poder, que totes aquestes creacions són assimilades a la pols que aixequen els peus de Jehovà quan es passeja per l'univers. En la seva omnipotència, crear aquestes noves realitats no li requereix més esforç que el propi d'una passejada pel jardí de casa. Aquesta imatge de l'univers com a paviment pel qual es desplaça Déu no és massa lluny d'una altra que trobem en el poema «Ales», el que tanca el llibre *Al cel*, en què el cosmos és assimilat a l'exterior del paradís diví; als v. 7-8 ens parla de les estrelles que passen «[...] esplendoroses per los porxes / de l'alcàsser diví del Criador» i, encara, al v. 49 el firmament és vist com una catifa del palau divinal («Si catifa és l'atzur de vostres sales»)⁸.

Aquest lloc no era el primer en què Verdaguer usava la imatge de l'univers integrat per miríades de mons assimilables a meres volves de pols. Ja l'havia emprada en obres anteriors, algunes de les quals es remunten als anys seixanta. Així ho llegim en el cant I de l'inacabat poema *Colom*, escrit vers els anys 1865-1867, en un passatge en què l'àngel d'Espanya anima el personatge de Colom a corregir els errors doctrinals dels indígenes que trobarà quan arribi a Amèrica:

Aqueix sol que de gom a gom umple l'univers amb lo resplendor de sa mirada no és Déu ni és un ull de sa cara, sinó *una volva de pols perduda pels espais entre els eixams d'eixams de mons que va crear-hi amb sa alenada en un principi*; dels quals cada fulla, cada gra i cada àtomo

7. V. 141-144. Cito per l'edició crítica de Pere Farrés (VERDAGUER, 2002).

8. VERDAGUER, 2006: 528-529, i 2003a: 127-129. Trobem la imatge de Déu, o del paradís celest, situat per sobre del cosmos en altres poesies de Verdaguer, com, per exemple, en «Volada de l'ànima», d'*Idil·lis i cants místics*, en el v. 17 de la qual s'esmenten «[...] eixos astres que a sos peus se mouen», escrita a Riudeperes en una data tan primerenca com és l'any 1866.

del pèlag de claror sense vores en què neden, és un altre món en què s'esgarria i se perd l'ànima atrevida que gosa endinsar-se en la calitja de misteri que per totes bandes lo rodegen.⁹

Més propera a la construcció de «Plus ultra» és, encara, la que trobem en el llarg i dens poema «Qui com Déu?».¹⁰ Amb aquesta poesia, molt valorada entre els cercles catòlics del país, Verdaguer intervenia en la sonada controvèrsia generada pel discurs que el diputat per Girona Francesc Sunyer i Capdevila havia pronunciat el 26 d'abril de 1869 a les corts de Madrid. En aquest discurs, conegut com *Guerra a Dios*, Francesc Sunyer hi havia defensat un parell d'esmenes al projecte de constitució del mateix any, que constituïen un al·legat racionalista en defensa de l'ateisme, i en què s'oposaven radicalment els conceptes de ciència i religió. Jacint Verdaguer, després de llegir «Qui com Déu?» a la Font del Desmai i de fer-ne una primera publicació al periòdic *La Pàtria* de Vic del 31 de juliol de 1869, va incloure una nova versió del poema, profundament reescrit i havent-ne llimat aspectes massa lligats a les circumstàncies que l'havien originat, en *Idil·lis i cants místics* (1878). En els v. 99-106 de la versió original, la creació de l'univers i dels eixams de mons que el formen es relaciona, com en «Plus ultra», amb la pols que aixeca Déu en recórrer els camins eterns:

En voliors de sols volva perduda,
cor quiscun, llàntia de regions més grans,
que es ponten, munten, roden, i s'empenyen,
sempre empengudes d'altres mons a eixams,
i quiscun d'ells en cada gra altre en porta,
on sens perdre's la ment no dóna un pas.
I, què són tots, sinó la pols que aixeca
sa planta per les vies eternals?¹¹

Verdaguer ja s'havia servit, doncs, de l'argument científic de la infinitud de l'univers en contextos explícitament apologètics (*Colom*)

9. Vegeu VERDAGUER, 2003c: 1107-1108, com també 1978: 77-78; la cursiva és meua.

10. La presència d'imatges anàlogues en els textos esmentats ja havia estat observada per Pere FARRÉS (2005: 33-35), en relació amb la influència que Verdaguer va exercir en l'obra de Ramon Picó i Campamar.

11. Vegeu VERDAGUER, 2006: 59-60.

i polèmics («Qui com Déu?»; també els versos de *L'Atlàntida* hi estan a prop). Ho havia fet establint un doble contrast, o potser més aviat una gradació, entre els elements implicats. Així, la magnitud de l'univers contribueix a fer evident la petitesa de la terra —perdoneu l'aparent contradicció—, alhora que, al seu torn, l'univers es troba plenament sotmès a la voluntat del creador. Retrobar aquestes imatges en «Plus ultra», encara que el to del poema sigui molt diferent, ens hauria de prevenir respecte a la veritable intencionalitat de l'autor.

Tot i que el gruix del floralisme català es va posicionar, com Verdaguer, en contra de les esmenes defensades per Francesc Sunyer, no van manca escriptors catalans que hi donessin suport. Un d'aquests va ser un llavors joveníssim Joaquim M. Bartrina, autor d'un opuscle favorable a les tesis de Sunyer.¹² Són prou coneguts els interessos científics i l'actitud escèptica del poeta reusenc. Les divergències ideològiques no van impedir l'existència d'una certa relació personal entre Verdaguer i Bartrina.¹³ Ens consta que el primer va fer una visita al segon, sens dubte més motivada per la caritat cristiana i la cortesia que no per una amistat estreta, quan la tuberculosi que Bartrina patia es trobava en un estadi molt avançat. De fet, la visita es va produir pocs dies abans de la seva mort, esdevinguda la matinalada del 4 d'agost de 1880. En aquesta ocasió, Bartrina va exposar a Verdaguer l'argument de la «Chanson de Marie-des-Anges» de Jean Richepin —potser sense identificar-ne l'autoria, per evitar les previsions del capellà. Li va «recitar aquesta sentida balada del nord, tal volta perquè la posàssem en vers, ja que ell no podia». Així ho va consignar el mateix Verdaguer en una nota que acompanyava la publicació de la poesia, titulada «Amor de mare». L'havia composta el mateix dia de la visita, en el trajecte en tren de Barcelona a Vic, i l'endemà va enviar-la per correu, des de Folgueroles, al poeta malalt. Sembla, però, que la carta no va arribar a temps perquè Bartrina pogués llegir la versió verdagueriana de la balada.¹⁴

12. VALL I SOLAZ, 2003: 1164 i n. 43.

13. Rosa Cabré parla de l'admiració que sentia Bartrina per Verdaguer, «corresposta amb un gran respecte per part d'aquest» (2002: 22).

14. Per a les circumstàncies de redacció de la poesia, vegeu DURAN 2003: 305-306, que corregeix lleument la datació de la poesia que havien proposat Casacuberta i Torrent a l'*Epistolari* (VERDAGUER, 1971: 262, n. 3).

La prematura mort de Bartrina va afavorir la publicació de nombrosos comentaris sobre el personatge i sobre la seva obra de signe molt divergent.¹⁵ Lloat i reivindicat des de posicions progressistes, va ser desqualificat sense cap mirament pels més reaccionaris. Des de l'aparició dels seus primers escrits, Bartrina havia estat objecte de valoracions de tota mena. Entre els comentaris que la seva obra havia suscitat, s'ha d'esmentar especialment l'agra controvèrsia generada quan li va ser premiat, als Jocs Florals de l'any 1876, el poema «Epístola». L'actitud escèptica i desidealitzada que s'hi planteja, sobretot envers la condició humana, egoista, subjugada a les convencions socials i mancada de virtut, però que acaba fent-se extensiva a l'àmbit de la fe, va desagradar especialment els seus detractors i en va fer objecte de furibunds atacs procedents dels sectors més conservadors dels Jocs. I això que «Epístola» no és pas el text en què Bartrina, que l'any següent va signar diversos escrits apareguts a *La Campana de Gràcia* amb les poc confusionàries sigles «A. T. O.», es mostra més explícit pel que fa al seu pensament religiós.¹⁶

És sobretot en la segona estrofa d'«Epístola», als v. 7-15, després d'adreçar el seu lament a un amic anònim i just abans d'iniciar una irònica reflexió sobre la hipocresia i les poques esperances que dipositava en un canvi d'actitud dels seus consemblants, que Bartrina planteja de forma més explícita el seu relativisme, la manca de certes coses que l'angoixa:

Dubto. Vet-ho aquí tot. Dubto i no em sento
ni amb voluntat ni amb força per a creure.
Tot lo que miro és fals; mai lo ser íntim
sabré comprendre bé del que aquí em volta.
De l'infinit jo puc llegir els prodigis,
analitzant la llum de les estrelles
que allà dellà, en lo cel, brillen perdudes,
i analitzar la llum d'una mirada,
i llegir en lo cor, m'és impossible!

15. Vegeu CABRÉ, 2002 i DURAN, 2002.

16. Per a la concessió del premi i, sobretot, per a un ampli i aprofundit comentari d'«Epístola», vegeu VALL I SOLAZ, 2003. Per a una valoració de conjunt de l'obra poètica de Bartrina, vegeu MOLAS, 2002, com també SOTELO, 2002.

Dubta davant de qualsevol realitat, i això li impedeix creure. El món és dominat per l'aparença, que obstaculitza l'accés a la comprensió dels aspectes més profunds i substancials de la realitat. Ni tan sols la ciència, malgrat que sigui capaç d'analitzar la llum de les estrelles i explicar els fenòmens del cosmos, no pot donar resposta a totes les preguntes perquè no té capacitat per penetrar en l'essència de les coses. En aquest sentit, el coneixement empíric es mostra especialment limitat pel que fa a les possibilitats d'obtenir certes respecte als sentiments i a les intencions dels humans. El contrast és evident: la ciència és capaç de llegir i analitzar aspectes relatius al cosmos, però no ho és a l'hora de fer el mateix respecte a la interioritat de les persones.

És precisament el dubte, que condueix a l'escepticisme, el que Verdaguer retreia amb més contundència a Bartrina en la nota, ja esmentada, que va escriure per acompanyar «Amor de mare». Poesia i nota van ser publicades al *Calendari català* de l'any 1881. Aquest número del calendari, el primer després de la mort del reusenc, es va dedicar a la seva memòria. Durant la preparació del calendari, Francesc Matheu, assabentat de l'existència d'un poema que relacionava Bartrina amb Verdaguer, va demanar a mossèn Cinto permís per reproduir-lo a la publicació. Verdaguer hi va accedir, per bé que, segurament per estalviar-se interpretacions interessades, va escriure la nota que l'havia d'acompanyar i, encara, va demanar consell sobre l'afer a Jaume Collell.¹⁷ Al text, titulat amb un asèptic «D'en Bartrina», després d'evocar la darrera visita que li havia fet i les circumstàncies en què va assabentar-se de la seva mort, un mes i mig més tard, li dedicà les consideracions següents, ben allunyades del to laudatori habitual en les necrològiques:

[...] lo corc del dubte emmetzinador ha fet caure de la branca de la vida a nostre car amic, en la flor de sos anys. Déu l'haja perdonat.

La terra ha de ser una presó molt trista per qui hi viu sense mirar al cel, quan fins los arbres se migren i se moren si no el veuen. En lo cor on mai se mira rient sa serena blavor, com en la mar del pol sempre hi bat la tempesta. Si en Bartrina no hagués begut tant en eixes noves doctrines que, com a comanadissa fil·loxa dels esperits, nos vénen

17. Vegeu la carta que Verdaguer va adreçar al seu amic Collell el 21 d'octubre de 1880 (VERDAGUER, 1971: 64-66, núm. 234).

de les ombrívoles terres del nord, que no tenen cel; si hagués cercat més que les tenebres del dubte, la llum dolça de la fe que ha fet cantar als grans poetes, com lo raig de l'alba fa batre les ales i refilar als rossinyols (lo cor nos ho diu), hauria cantat mellor i hauria cantar més temps.¹⁸

Així mateix Jaume Collell, en dates properes a l'aparició del calendari, va reproduir de nou la poesia i la nota verdaguerianes a *La Veu del Montserrat* del 15 de gener de 1881. Ho va fer juntament amb una nova condemna de l'escepticisme i del dubte que, en la rigorosa opinió del canonge, havia corsecat Bartrina.¹⁹

Tenint en compte aquests antecedents, no és sorprenent que Verdaguer, a l'hora de bastir una afirmació de l'omnipotència divina, recorri a l'«Epístola» bartriniana, emblema del relativisme de tall positivista, com a element de discussió o, més pròpiament, de contraposició. Com he apuntat, algunes de les imatges posades en boca de l'estrella de «Plus ultra» remetien a un context eminentment polèmic i apològic. El plantejament inicial del poema, en canvi, amb la imatge, aparentment amable, d'una estrella que brilla perduda enmig del cel, pot dur el lector a equívoc. Però Jacint Verdaguer, ja des dels primers versos del poema, tenia ben clar cap on volia dur-lo: a l'inici de «Plus ultra» hi ha, precisament, una represa d'alguns dels versos més citats i discutits de l'«Epístola» de Joaquim M. Bartrina.

Verdaguer, això no obstant, no rebutja directament l'escepticisme ni el dubte de Bartrina en el seu poema, cosa que en rebaixaria el to lapidari i la confiança expressada en el poder omnímode de Déu, sinó que s'hi serveix sobretot dels v. 12-13 d'«Epístola», allà on el de Reus remarcava l'aportació de la ciència al coneixement del cosmos (hi afirmava, recordem, que gràcies a la ciència era possible comprendre els prodigis de l'infinit, «analitzant la llum de les estrelles / que allà dellà, en lo cel, brillen perdudes»). És formulant una analogia respecte d'aquesta imatge a l'inici de la seva composició que Verdaguer estableix el diàleg —la disputa— amb «Epístola», i és d'aquí que neix l'estrella que, «Allà dellà de l'espai», somriu (evidentment, per 'bri-

18. Per al text complet de la nota, vegeu VERDAGUER, 1971: 261-263, i 2003: 441-442, pel qual cito.

19. Per a les circumstàncies que van envoltar la publicació d'«Amor de mare» en el *Calendari català* de 1881, vegeu DURAN, 2003: 303-305.

lla') «perduda en lo front del cel». Diverses repeses literals en sols tres versos per construir una imatge clarament afí s'han d'atribuir, sense cap mena de dubte, a una intencionalitat ben deliberada.

La suposada recerca del camí per assolir el cel que es planteja al començament de «Plus ultra», ben coherent amb el contingut del llibre del qual forma part, es revela pròpiament, doncs, com un primer element encaminat a negar el dubte metafísic, en una disputa que ha de concloure amb una apologia inequívoca del poder de Déu. Alhora, pot afavorir una interpretació del poema de Verdaguer condicionada, o potser hauríem de dir avalada, pel de Bartrina. Així, sense que haguem de veure en cap cas una transposició de l'autor d'«Epístola» en el jo que cerca el camí del cel, sí que és factible interpretar — com he apuntat més amunt — que la creença que el jo expressa relativa a un univers finit, i que l'estrella es veu obligada a corregir tot seguit, pot ser deguda a les limitacions pròpies de la ciència, que disposava — i encara disposa — de mitjans d'investigació del cosmos d'un abast limitat. Els resultats obtinguts, per tant, seran també parcials, i expliquen la comprensió deficient de l'univers que evidencia l'interlocutor de l'estrella.

Igualment és interessant remarcar la reformulació a què sotmet Verdaguer l'argument científic, o pròpiament la hipòtesi científica, d'un univers infinit, que en segons quines mans podia contribuir a l'arraconament de la idea de Déu — recordeu l'afirmació que posa en boca de Jehovà a *L'Atlàntida*, en el sentit que l'home fa de l'univers un déu d'argila. En els textos de Verdaguer, en canvi, aquest plantejament no és sinó confirmació del poder diví. En efecte, si els homes no han estat capaços de concebre la idea d'un déu creador d'un univers il·limitat, i més enllà del darrer astre visible no hi veuen res més que «lo desert», això és només atribuïble a un error de càlcul humà, que en cap cas no posa en dubte, evidentment, ni el poder ni l'existència de Déu. En «Plus ultra» el resultat de tot plegat no és altre, per tant, que la superació de les expectatives que s'havia fet el jo a la recerca del camí cap al cel: l'absolut al qual aspira s'ha revelat encara més poderós del que havia cregut.

El record d'un poema de signe ideològic tan divers, escrit feia cosa de vint anys per un autor que havia mort no massa després, tot just arribat a la trentena, posa de manifest fins a quin punt la

figura de Bartrina havia estat capaç de somoure determinats sectors del catalanisme conservador que, amb poques excepcions, havien aconseguit convertir els Jocs Florals en un reducte propi, i que es resistien a obrir-lo a noves opcions, tan estètiques com, sobretot, ideològiques. Com es pot observar en «Plus ultra», Verdaguer, malgrat el temps transcorregut i les circumstàncies en què ell mateix s'havia trobat, no ho havia oblidat.

Bibliografia

- CABRÉ, Rosa (2002). «Joaquim Maria Bartrina, un mite. Creació i evolució». A: CORRETGER I FERRÉ, 2002: 15-49.
- CORRETGER, Montserrat, i Xavier FERRÉ (ed.) (2002). *Joaquim M. Bartrina, entre les raons poètiques i les científiques*. Reus: Arxiu Municipal. (Publicacions de l'Arxiu Municipal de Reus, 2).
- DURAN, Carola (2002). «Algunes idees de Bartrina, recollides pels seus amics». A: CORRETGER I FERRÉ, 2002: 137-167.
- DURAN, Carola (2003). «Amor de mare», hipertext hipotextificat». *Anuari Verdaguer 2002*, p. 301-319.
- FARRÉS, Pere (2005). «Un jove romàntic, Ramon Picó i Campamar». *Anuari Verdaguer 2004*, p. 11-80.
- MOLAS, Joaquim (2002). «Un poeta en temps de crisi». A: CORRETGER I FERRÉ, 2002: 189-200.
- SERRALLONGA, Segimon (2002). «Al cel». *La Vanguardia* (16 de març de 2002), p. 52.
- SOTELO VÁZQUEZ, Adolfo (2002). «Joaquim Maria Bartrina, y el prosaísmo poético». A: CORRETGER I FERRÉ, 2002: 169-187.
- TIÓ, Pere (1999). «De la poesia religiosa de Verdaguer (La Gleva) al retrobament amb el poeta (Vallcarca). A propòsit d'*Al Cel*». *Anuari Verdaguer 1995-1996*, p. 289-303.
- VALL I SOLAZ, Xavier (2003). «L'escepticisme de Joaquim M. Bartrina a través de l'«Epístola»». A: *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, II. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 1153-1181. (Col·lecció Homenatges, 19).
- VERDAGUER, Jacint (1971). *Epistolari de Jacint Verdaguer*, III, (1880-1882). Transcripció i notes de Josep M. de Casacuberta i Joan

- Torrent i Fàbregas. Barcelona: Editorial Barcino. (Biblioteca Verdagueriana, VIII).
- VERDAGUER, Jacint (1978). *Escrits inèdits de Jacint Verdaguer*, II, *Colom*. Transcripció i estudi de Joan Torrent i Fàbregas. Barcelona: Editorial Barcino. (Biblioteca Verdagueriana, XI).
- VERDAGUER, Jacint (2002). *L'Atlàntida*. A cura de Pere Farrés. Vic: Eumo Editorial - Societat Verdaguer. (Obra Completa, 2).
- VERDAGUER, Jacint (2003a). *Al cel*. Edició crítica de Narcís Garolera, presentació de Narcís Comadira. Barcelona: Columna. (Col·lecció Clàssica, 538).
- VERDAGUER, Jacint (2003b). *Prosa*. A cura de Joaquim Molas i Isidor Cònsul, amb la col·laboració de Lluïsa Plans i Girabalt, d'Andreu Bosch i Rodoreda i de Francesc Codina. Barcelona: Proa. (Totes les Obres, 1).
- VERDAGUER, Jacint (2003c). *Poemes llargs. Teatre*. A cura de Joaquim Molas i Isidor Cònsul, amb la col·laboració de Pere Farrés, Ricard Torrents i Xosé Aviñoa. Barcelona: Edicions 62. (Totes les Obres, 2).
- VERDAGUER, Jacint (2006). *Poesia, 2*. A cura de Joaquim Molas i Isidor Cònsul, amb la col·laboració de Ramon Pinyol i Torrents, Pere Tió i Puntí i Francesc Codina. Barcelona: Proa. (Totes les Obres, 4).